

UPYTĖS PAVIETAS XVI A. PABAIGOJE

Sutartiniai ženklai

Mastelis 1 : 750 000

- PANEVĖŽYS - pavietų centrai
- Pasvalys - kitos gyvenvietės
- ▬ - vaivadijų ribos

- KĖDAINIAI - didesni miesteliai
- ▬ - svarbiausieji keliai
- ⋯ - pavietų ribos

Žemėlapi pagal M. Spiridonovo, O. Maksimaitienės, G. Blaszczyko ir Z. Woitkowiako žemėlapius sudarė D. Vilimas.

Upytės

miestietiškujų gyvenviečių

tinklo formavimasis

XV a. – XVI a. pirmojoje pusėje

Zigmantas Kiaupa

Lietuvos istorijos institutas

Upytės vardas siejasi su keliais vienas kitą laike keitusiais Lietuvos valstybės teritoriniais-administraciniais vienetais: žemė, valsčius, pavietas. Keitėsi ne tik vieneto pavadinimas ir funkcijos, bet ir ribos. Bene ilgiausiai nepakitusios išbuvo 1566 m. sudaryto Upytės pavieto ribos. Į jų apibrėžtą teritoriją šiame straipsnyje ir orientuosimės, nors tyrimas apims iš esmės ankstesnius laikus, iki pavieto sudarymo. Tiesa, Upytės pavieto ribos nėra kompleksiskai ištirtos, betgi yra darbai, kuriais galima remtis. Pirmiausia tai Grzegorzio Błaszczyko Žemaitijos tyrinėjimai, kuriuose aptariama ir Žemaitijos seniūnijos ir Upytės pavieto riba, ji nubrėžta žemėlapyje¹. Zbysławas Wojtkowiakas aprašė ir žemėlapiuose nubrėžė Upytės ir Ukmergės pavietų ribą². Šių dviejų

¹ G. Błaszczyk, Powiat Szawelski w XVII–XVIII w. (ze studiów nad podziałami administracyjno-terytorialnymi Żmudzi), *Acta Baltico-Slavica*, t. 19, 1990, s. 163–178; tas pats, *Żmudź w XII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*, Poznań, 1985, žemėlapis *Podziały administracyjno-terytorialne Żmudzi w XVII–XVIII w.* įklijioje tarp p. 144–145; tas pats, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993, s. 22–26.

² Z. Wojtkowiak, *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań, 1980, s. 71–73, 77–90, 122, žemėlapis *Trakų ir Vilniaus vaivadijų ribos Upytės ir Ukmergės pavietų atkarpoje*, p. 83, žemėlapis *Podziały administracyjno-terytorialne Litwy Zawilejskiej w XV-połowy XVI wieku* įklijioje tarp p. 124–125. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad labai preciziškai dirbęs Z. Wojtkowiakas vienoje mums rūpimoje vietoje pateikė prieštaraujančias žinias. Aprašydamas šiaurinę Upytės – Ukmergės pavietų ribos atkarpą, jis įtikinamai parodė, kad Biržų valdos, tarp jų ir Papilys, priklausė Upytės pavietui (p. 85–87), bet brėždamas minėtą ribą žemėlapyje, paliko Papilį Ukmergės paviete (p. 83).

autorių tyrinėjimai padės išvengti vis dar pasitaikančių atskirų vietovių lokalizavimo viename ar kitame teritoriniame-administraciniame viename klaidų. Lieka detaliau neaprašyta Upytės ir Kauno paviėtų riba, bet ši aplinkybė netrukdo, nes ties šia trumpa riba nesitelkė mūsų tyrimo objektai – miestai ir miesteliai.

Taigi įvardijome tyrimo objekto sudėtinės dalis – Upytės miestai ir miesteliai. Patį objektą galime vadinti taip: Upytės miestų ir miestelių tinklas XV a. – XVI a. pirmojoje pusėje. Tiksliau sakant, kai kurie to tinklo susidarymo ir gyvavimo klausimai: miestietiškujų gyvenviečių atsiradimo ir jų tinklo susidarymo chronologija. Neliesime tokių klausimų, kaip miestų ir miestelių kategorijos, tik atkreipsime dėmesį, kad tiriamuoju laiku Lietuvoje egzistavo kelios miestelių kategorijos, nesavivaldūs ir savivaldūs miestai. Daugiausia buvo miestelių, todėl ir šis terminas bus dažniausiai vartojamas šiame darbe, tuo labiau, kad Upytėje bent jau savivaldūs miestai atsirado vėliau, negu baigiasi mūsų tyrimas (Biržai 1589 m., Šeduva 1654 m.). Norėdami viena sąvoka aprėpti miestelių ir miestų įvairovę, straipsnio antraštėje ir tekste taip pat rašome miestietiškosios gyvenvietės.

Upytės miestietiškujų gyvenviečių tinklo tyrimas yra visos Lietuvos tokio tinklo tyrimų dalis. Didžiausią įnašą į šiuos tyrimus įnešė Stanisławas Alexandrowiczius³. Jis surinko pirmuosius miestų ir miestelių paminėjimus iki XVII a. antrosios pusės ir pateikė juos chronologinėje lentelėje. S. Alexandrowicziaus šaltinių bazė labai plati, jis rinko medžiagą Lietuvos Metrikos knygoje, peržiūrėjo įvairių tirtu laikotarpio valstybės institucijų, privačių ir bažnytinių raštinių medžiagą bei archyvus, panaudojo naratyvinius ir kartografinius šaltinius. Aišku, dėl to, kad miestų ir miestelių istorijos šaltiniai nesudaro specialaus komplekso, kad jie išsimėtę tiriamo laiko rankraščių įvairovėje ir dabartinių jų saugyklų Lietuvoje, Lenkijoje, Rusijoje, Baltarusijoje gausybėje, S. Alexandrowicziaus lentelėje pasitaikė praleidimų ir yra galimi papildymai. Bet sunku tikėtis rasti daug nepanaudotų šaltinių. Daugiau galima tikėtis iš metodikos atnaujinimo, iš žiūrėjimo į tiriamus dalykus bei jau naudotus

³ S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, *Acta Baltico-Slavica*, t. 8, Białystok, 1970, s. 47–108.

šaltinius iš kito taško.

Šio straipsnio tikslas yra ir papildomų faktų, ir naujų tyrimo kelių paieška bei pilnesnis tiriamų reiškinių nušvietimas. Analogiško Žemaitijos miestietišųjų gyvenviečių tinklo XV a. – XVI a. pirmojoje pusėje rezultatus esame paskelbę⁴. Norėdami abiejų tyrimų medžiagą palyginti, naudosisime tokią pačią metodiką.

Tiriamą teritoriją jau esame apibrėžę, tai Upytės žemė/valsčius/pavietas. Galutinai šis Lietuvos valstybės teritorinis-administracinis vienetas susiklostė baigiantis karams su kryžiuočiais. Su Upytės žeme buvo sujungta dalis Lietuvos valstybės užimtų žemgalių ir sėlių žemių, Upytė nusitęsė iki Lietuvos šiaurinės sienos su Livonija. Praktiškai visa būsimo Upytės pavieto teritorija, kaip ir Žemaitija, per kryžiaus žygius į Lietuvą patyrė ūkį ir demografinį potencialą alinančius plėšimus ir griovimus. XV a. pasibaigus karams su kryžiuočiais, Upytės žemės, ypač šiaurinės, turėjo priimti atsikėlių srautą, greitai ūkiškai atsigavo. Per jos žemes nusidriekė keliai iš Lietuvos gilumos į svarbų Baltijos jūros prekybos centrą Rygą. Turėjo rasti pirmieji miesteliai.

Nemažai Upytės žemės gyvenviečių buvo įvardytos jau XIII a. – XV a. pradžios šaltiniuose, bet reikia skirti pirmąjį gyvenvietės įvardijimą nuo gyvenvietės tiesioginio ar netiesioginio įvardijimo miestu ar miesteliu. Pastarieji šaltiniuose atpažįstami aptinkant jų įvardijimus *civitas* ar *oppidum*, *место* ar *местечко*, *miasto* ar *miasteczko*, konkrečių gyvenviečių miestiečių ar miestelėnų, turgų ar jomarkų juose paminėjimus. Upytėje tai nutiko, kaip matysime, tik XV a. antrojoje pusėje, ir šis laikas yra mūsų tyrimo pradinė chronologinė riba. Baigiamąją tyrimo datą tiksliai neįmanoma nurodyti, nes neiširta Lietuvos miestų istorijos periodizacija, tikslios tokio sudėtingo proceso, kaip miestietišųjų gyvenviečių tinklo raida, etapų kaitos ribos tikriausiai ir nebuvo. Galima teigti, kad, persiritus per XVI a. vidurį, matome reiškinius, neabejotinai turėjusius įtakos miestietišųjų gyvenviečių ir jų tinklo raidai ar rodančius vykstančius pokyčius. Tai būtų XVI a. šeštajame dešimtmetyje įsibėgėjanti Valakų reforma, palietusi ir Upytės žemes, krašto adminis-

⁴ Z. Kiaupa, Žemaitijos miestelių ir miestų tinklo susidarymas XV a. – XVI a. pirmojoje pusėje, *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, sudarė E. Rimša, Vilnius, 2004, p. 156–170.

tracinio valdymo pertvarkymas po 1564–1566 m. reformų, padažnėjęs savivaldos teisių suteikimas Lietuvos miestams po 1569 m. Pastaruosius metus, nesiedami jų su Liublino unija, ir pasirinkome sutartine šio tyrimo baigiamąją riba.

S. Alexandrowiczius pagal minėtus požymius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (po Liublino unijos susiformavusioje jos teritorijoje) aptiko ir suregistravo 803 miestus ir miestelius, paminėtus iki XVII a. vidurio (keliolika įrašų yra iš XVII a. antrosios pusės). Pateikdamas juos chronologine pirmųjų paminėjimų tvarka, jis nurodė miestietiškosios gyvenvietės įkūrimo ar pirmojo paminėjimo šaltiniuose datą bei atitinkamus šaltinius, taip pat gyvenvietės administracinę priklausomybę pavietų lygmenyje⁵. Upytėje jis aptiko šiuos miestelius⁶:

1. (71) 1497 m. Pasvalys
2. (77) 1503 m. Ramygała
3. (98) 1511 m. Gružiai
4. (131) 1520 m. Biržai
5. (161) iki 1525 m. Saločiai
6. (257) 1542 m. Plonėnai
7. (258) 1542 m. Šeduva
8. (259) 1542 m. Žeimelis
9. (278) 1551 m. Panevėžys
10. (315) 1561 m. Krekenava
11. (391) 1569–1574 m. Upytė

Šis palyginti neilgas sąrašas yra mūsų tyrimo atsparos taškas. Nors, kaip minėjome, S. Alexandrowicziaus šaltinių bazė labai plati, vis dėlto galimi praleidimai ir reikia patikrinti, ar negalimas šio sąrašo papildymas bei patikslinimas. Štai Elmantas Meilus, tyręs Lietuvos miestų

⁵ S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój...*, s. 67–89.

⁶ Pateikiame pirmojo paminėjimo datą ir gyvenvietės pavadinimą. Skliaustuose – S. Alexandrowicziaus sąrašo numeris. Tenka pastebėti, kad, priskirdamas gyvenvietes pavietams, S. Alexandrowiczius neišvengė netikslumų, kurių stengiamės nekartoti. Štai jis nurodo, kad Krekenava buvo Žemaitijos miestelis, kad Biržai ir Papilys buvo Ukmergės paviete. Iš tikrųjų pagal minėtus Lietuvos administracinių-teritorinių vienetų ribų tyrinėjimus (išn. 1 ir 2) turime nurodyti, kad šios gyvenvietės buvo Upytės paviete. Ir atvirkščiai, kaip Upytės pavieto miestelis nurodytas Pamūšis buvo Žemaitijoje.

ir miestelių tinklo raidą XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a., pateikė S. Alexandrowicziaus sąrašo papildymų ir patikslinimų. Su Upytės pavietu susiję šie faktai: Krekenava miesteliu įvardyta 1496 m., o 1566 m. minimas Švobiškio miestas⁷.

Algimantas Miškinis išaiškino, kad Žygimantas Senasis raštu, kuris buvo rašytas tarp 1506–1520 m., leido Bialozorams jų tėvonijoje steigti Linkuvos miestelį⁸. Vėlgi Algimantas Miškinis ir Algirdas Baliulis pastebėjo, kad XVI a. pradžioje Kmita Kuncevičius savo dvare Upytės paviete, prie Livonijos sienos, didžiajam kunigaikščiui leidus, įkūręs dabar nežinomo vardo miestelį. Tą miestelį 1525 m. užpuolęs Upytės vietininkas. Minėti autoriai mano, kad tai galėjo būti Žluktinis (Zlукtein), pažymėtas vadinamajame Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio žemėlapyje, pateikiančiame XVII a. pradžios Lietuvos kartografinį vaizdą⁹. Šis miestas ilgainiui bus sunykęs ar pakeitęs vardą¹⁰. Bet su Kmitos Kuncevičiaus vardu siejamas ir Saločių miestelio įkūrimas tuo pačiu laiku, iki 1525 m.¹¹. Todėl dar tirtina, kaip ten iš tikrųjų buvo, o kol kas Žluktinio vardą su nuoroda apie jo įkūrimą iki 1525 m. įrašysime į savo sąrašą su klausuku.

Bene daugiausia papildymų atsirado pasidomėjus Radviloms priklausiančios Biržų valdos istorija. Patys Biržai, datuoti 1520 m., yra S. Alexandrowicziaus sąrašė. 1528–1530 m. sudarytame Jurgio Radvilos valdų surašyme, be Biržų, dar nurodoma, kad kaimyninėje Parovėjoje surašyta 40 dūmų miestelėnų¹², taigi Parovėja – miestas. Biržų valdai priklausęs Papilys yra S. Alexandrowicziaus sąrašė tarp miestelių, kurie

⁷ E. Meilus, Lietuvos miestų ir miestelių išsidėstymo raida (XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a.), *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbų rinkinys. Urbanistika ir rajoninis planavimas*, t. 15, *Lietuvos teritorijos apgyvendinimo raida*, Vilnius, 1988, p. 61, 78.

⁸ A. Miškinis, *Linkuva*, Kaunas, 1999, p. 11–12.

⁹ A. Miškinis, A. Baliulis, 1613 m. „Magni Ducatus Lithuaniae“ žemėlapyje nurodytu Lietuvos miestų ir miestelių raida iki 1940 m., *ten pat*, p. 93–94.

¹⁰ Jo nėra: *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, 2 dalis, Parengė Z. Noreika ir V. Stravinskas, Vilnius, 1976.

¹¹ S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój...*, p. 71, sąrašo pozicija 161, p. 93, sąrašo pozicija 40.

¹² M. Malczewska, *Latyfundiów Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*, Warszawa-Poznań, 1985, s. 88–89, 140.

pirmą kartą paminėti M. K. Radvilos Našlaitėlio žemėlapyje¹³. Bet yra išaiškinta, kad Papilio valda su miesteliu minima 1568 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos rašte¹⁴. Tie patys tyrinėtojai nustatė, kad 1551 m. minimas Grigui Astikui priklausantis Naujamiestis (Nowe Miasto ar Miasteczko) ilgainiui imtas vadinti Salamiesčiu (Sołomiesć)¹⁵. Jis yra S. Alexandrowicziaus sąrašė su nurodyta 1585 m. data¹⁶. Naujamiestiu ar Salamiesčiu vadinama gyvenvietė negalėjo neturėti miestietiškos gyvenvietės savybių, todėl ją įtraukiame į mūsų sąrašą, nurodydami 1551 m. datą.

Lieka aptarti Upytės kontekste labai svarbų Panevėžio miestietiškos gyvenvietės įkūrimo laiką. S. Alexandrowicziaus sąrašė prie Panevėžio pažymėti 1551 m. Lietuviškojoje istoriografijoje Onos Maksimaitienės dėka įsitvirtino 1503 m. data¹⁷. Tais metais Aleksandras Jogailaitis suteikė Ramygalos klebonui žemės sklypą Panevėžio dvare statyti bažnyčią tarp Nevėžio ir Lėvens. Nors nei Panevėžio vardas, nei miestas šiame dokumente neminimi, pakankamai pagrįstai laikoma, kad būtent tais, 1503 m., buvo įkurtas Ramygalos klebonui priklausantis Panevėžio miestas dešiniajame Nevėžio krante. 1509 m. čia jau stovėjo bažnyčia ir karčema – svarbūs miestietiškos gyvenvietės elementai.

Iš 1519–1521 m. Žygimanto Senojo rašto sužinome, kad prie valdovinio Panevėžio dvaro kairiajame Nevėžio krante irgi veikė karčemos ir prekyvietė, taigi buvo ar kūrėsi miestas¹⁸. Pirmasis, Ramygalos klebono miestas, vadinamas Senuoju Panevėžiu, antrasis, valdovinis,

¹³ S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój...*, p. 84, sąrašo pozicija 615.

¹⁴ R. Ragauskienė, D. Karvelis, 1645 m. *Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Radvilos valdos istorija ir kartografija*, Vilnius, 1997, p. 40.

¹⁵ Ten pat, p. 69–70

¹⁶ S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój...*, p. 79, sąrašo pozicija 447.

¹⁷ O. Maksimaitienė, Pirmosios žinios apie Panevėžio miestą, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, t. 1 (11), 1961, p. 129–130. Panevėžio miestelio įkūrimo 1503 m. datą palaiko ir A. Miškinis, Panevėžio urbanistinė raida iki 1871–1872 m., *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas. Miesto kompozicija ir funkcinis organizavimas*, Vilnius, 1984, p. 125; R. Ragauskienė, Panevėžys XVI–XVIII a., *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, red. A. Kasperavičius ir K. Gudas, Panevėžys, 2003, p. 41.

¹⁸ A. Miškinis, Panevėžio urbanistinė raida..., p. 126; R. Ragauskienė, Panevėžys XVI–XVIII a., p. 44.

– Naujuoju Panevėžiu. Taip vietoj S. Alexandrowicziaus sąrašė minimo Panevėžio su nurodyta 1551 m. data turime du žymiai anksčiau įkurtus Panevėžius.

Tokie yra S. Alexandrowicziaus sąrašo papildymų Upytės paviete paieškos tradicinėmis priemonėmis rezultatai. Minėtame sąrašė radome 11 Upytės miestelių. Dabar prie devynių iš jų galime palikti S. Alexandrowicziaus teikiamą datą, prie dviejų – Krekenavos ir Panevėžio – ji keistina į ankstesnę, be to, atsirado du Panevėžiai – Senasis ir Naujasis. Sąrašą papildė dar šešios pozicijos: Linkuva, Papilys, Parovėja, Salamiestis (Naujamiestis), Švobiškis ir kiek abejotinas Žluktinis. Iš viso sąrašė turime 18 pozicijų. Šie rezultatai tikriausiai nėra galutiniai, šaltiniai veikiausiai dar slepia neaptiktų žinių. Bet jų paieškas tenka palikti ateičiai.

Šie rezultatai buvo pasiekti šaltiniuose ieškant miestelių ar jų komponentų (turgus, karčemos, miestelėnai) paminėjimų. Ieškant papildomų miestelių požymių, atkreiptinas dėmesys į daugelio tyrinėtojų pastebėtas miestelio ir bažnyčios atsiradimo jame chronologines sąsajas¹⁹.

XV a. Upytėje, po karų su kryžiuočiais retai gyvenamame ir ką tik pakrikštytame krašte, bažnyčios turėjo būti steigiamos jau esančiose ar potencialiose gyventojų susitelkimo vietose. Tokių galėjo rastiš išibėgėjus krašto apgyvendinimui XV a. antrojoje – XVI a. pirmojoje pusėje, nors sąlyginai toli nuo valstybės centro esančiame krašte šis procesas tikriausiai kiek vėlavo, palyginus su Nemuno ir Neries tarpupio ar gretimomis žemėmis.

Bažnyčios steigimas turėjo pagyvinti gyvenvietės, kurioje ji įsteigta, ūkinį gyvenimą ir gausinti gyventojų, paversti gyvenvietę miestietiška, jei ji tokia dar nebuvo. Pasitaikydavo atvejų, kad, ir įsteigus bažnyčią ar šiai egzistuojant kurioje nors gyvenvietėje, ši neišaugo į miestelį. Tai galėjo atsitikti dėl įvairių priežasčių, viena iš jų galėjo būti privačių bažnyčių fundatorių iš didikų ar bajorų likimo posūčiai, kai giminė sunykdamo. Kita priežastimi galėjo būti reformacija, kai protestantų perimta konkreti katalikų bažnyčia ar reformacijos pakilimo metu įsteigta evangelikų bažnyčia nunykdamo, nespėjusi suteikti vystymosi

¹⁹ Tai pastebėjo ir šios temos atraminis tyrinėtojas S. Alexandrowiczius (Geneza i rozwój..., s. 53–54).

impulsų gyvenvietei, kurioje ji buvo. Bet tokių atvejų pasitaikydavo nedaug. Todėl galima susieti bažnyčios steigimo ar pirmojo paminėjimo datą su miestelio atsiradimo data. Tai patvirtina Senojo Panevėžio atsiradimo 1503 m. medžiaga.

Upytė buvo padalinta tarp Vilniaus ir Medininkų (Žemaičių) vyskupysčių. Bažnyčių steigimo chronologija buvo tyrinėjama daugybės autorių. Pastaruoju metu pasirodė apibendrinantys Jerzy Ochmańskio ir Grzegorz Błaszczyko darbai²⁰.

J. Ochmańskio tyrimai siekia XVI a. vidurį, tiksliau, vėlyviausias jo naudotas šaltinis yra 1559 m. mokesčių rejstras. Taigi iki mūsų chronologinės ribos trūksta dešimties metų. Autorius iki minėtų metų Upytės pavieta aptinka penkias Vilniaus vyskupystės parapijas: Biržų, Pabiržės, Panevėžio, Pasvalio, Ramygalos. Taip pat tenka iš Ukmergės pavieto į Upytę perkelti Papilį²¹. Jų įkūrimo laikas datuojamas taip:

1. iki 1492 m. Ramygala
2. 1497 m. Pasvalys
3. 1503 m. Panevėžys
4. iki 1510 m. Biržai
5. 1515 m. Pabiržė
6. iki 1553 m. Papilys²²

G. Błaszczyko žiniomis, Upytės pavieta XIX a. pradžioje buvo 14 Medininkų vyskupystės parapijų²³, iš jų penkios minimos mūsų tiriamame laikotarpyje:

1. 1476 m. Lygumai
2. 1484 m. Krekenava
3. 1503 m. Linkuva
5. 1514 m. Saločiai
6. 1529 m. Šeduva²⁴

Persiritus per XVI a. vidurį, Lietuvoje plintant reformacijos judė-

²⁰ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972; G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka...*

²¹ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 75–76.

²² Ten pat, p. 64–65 (Ramygala, Pasvalys), p. 68 (Panevėžys), p. 69–70 (Biržai, Pabiržė, Papilys)

²³ G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka...*, s. 166.

²⁴ Ten pat, p. 153 (Krekenava), 155–156 (Lygumai), 163 (XV a. suvestinė), 166 (Saločiai ir Šeduva), 167 (Linkuva), 190–192 (XVI a. suvestinė).

jimui, ėmė rasti evangelikų bažnyčios. Dauguma jų atsirado buvusių katalikų bažnyčių vietoje, bet buvo ir steigiamų gyvenvietėse, kuriose anksčiau nebuvo bažnyčių. Ingė Lukšaitė sudarė tikėtinų evangelikų bažnyčių XVI a. šeštajame ir septinajame dešimtmečiuose Vilniaus ir Žemaičių vyskupystėse sąrašus²⁵. Juose yra penkios bažnyčios, buvusios Upytės paviete: Apaščioje, Biržuose, Naujamiestyje, Papilyje, Nemunėlio Radviliškyje, taip pat žinoma, kad 1540 m. liuteronų bažnyčia veikė Žeimelyje²⁶. Pastarasis faktas šiek tiek paankstina Žeimelio miestelio pirmojo paminėjimo datą. Visos penkios evangelikų bažnyčios įvardijamos kaip tikėtinės, ir tik dėl Naujamiesčio bažnyčios veikimo septintajame dešimtmetyje autorė yra įsitikinusi²⁷. Biržai ir Papilys yra minimi anksčiau, Apaščia tikriausiai buvo dvaras ir neišaugo į miestelį, Nemunėlio Radviliškio miestelis minimas 1584 m.²⁸ ir nėra tvirto pagrindo ankstinti jo paminėjimą.

Kaip matome, bažnyčių steigimo ar pirmojo paminėjimo duomenys gali keisti mūsų sąrašą. Į jį papildomai pretenduoja Lygumai (su labai ankstyva data), Pabiržė bei Naujamiestis. Lygumai miesteliu buvo įvardyti 1584 m.²⁹, į miestelį išaugo ir Pabiržė. Todėl atrodo, kad galima sieti bažnyčių atsiradimą abiejose gyvenvietėse ir jų vartimą miesteliais. Krekenavos pirmojo paminėjimo data antrą kartą ankstinama. Palyginus su S. Alexandrowicziaus sąrašu, ankstinamos ir Biržų, Ramygalos, Saločių, Šeduvos, Žeimelio datos. Atsižvelgus į ankstesnius papildymus, ankstinamos ir Linkuvos bei Papilio datos. Visais penkiais atvejais bažnyčių steigimo datos nėra nutolusios nuo miestelių įvardijimų datų ir priimtinos. Pagaliau pats Naujamiesčio pavadinimas, kaip ir kito Naujamiesčio ar Salamiesčio atveju, leidžia jį vadinti miesteliu.

* * *

Dabar galima sudėti į vieną vietą S. Alexandrowicziaus sąrašo

²⁵ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, p. 582–602.

²⁶ Ten pat, p. 79, 595.

²⁷ Ten pat, p. 586–587, 593 (37 išnaša).

²⁸ S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój...*, p. 79, sąrašo pozicija 441.

²⁹ Ten pat, p. 79, sąrašo pozicija 440.

duomenis ir mūsų pristatytus papildymus. Upytės miestietiškujų gyvenviečių chronologinis sąrašas iki 1569 m. atrodytų taip*:

1. 1476 m. Lygumai, bažnyčia
2. 1484 m. Krekenava, bažnyčia
3. 1497 m. Pasvalys
4. 1492 m. Ramygala, bažnyčia
5. 1503 m. Senasis Panevėžys, papildymas
6. 1503 m. Linkuva, bažnyčia
7. iki 1510 m. Biržai, bažnyčia
8. 1511 m. Gružiai
9. 1514 m. Saločiai, bažnyčia
10. 1515 m. Pabiržė, bažnyčia
11. 1519–1521 m. Naujasis Panevėžys, papildymas
12. iki 1525 m. Žluktinis (?), papildymas
13. 1529 m. Šeduva, bažnyčia
14. 1528–1530 m. Parovėja, papildymas
15. 1540 m. Žeimelis, bažnyčia
16. 1542 m. Plonėnai
17. 1551 m. Salamiestis (Naujamiestis), papildymas
18. 1553 m. Papilys, bažnyčia
19. 1566 m. Švobiškis, papildymas
20. 7-asis dešimtmetis, Naujamiestis, bažnyčia
21. 1569–1574 m. Upytė

Šis sąrašas rodo dabartines žinias, jis, aptikus naujos informacijos, dar gali keistis, būti pildomas, tikslinamas, kai ką gali tekti išbraukti. Bet jis yra pakankamai reprezentatyvus, kad būtų Upytės miestietiškujų gyvenviečių tinklo susidarymo, raidos ir funkcionavimo tyrimo pagrindu. Palikdami daugelį tyrimo klausimų kitiems darbams, dabar apsisostome apibendrinti miestietiškujų gyvenviečių pasirodymo duomenis bei pasvarstyti apie jų išsidėstymą Upytės erdvėje. Reikia prisiminti, kad

* Čia pateikiama pirmojo paminėjimo data ir miestietiškosios gyvenvietės pavadinimas. Jei S. Alexandrowicziaus sąrašo duomenys priimtini, daugiau nieko nenurodoma, jei pateikiami nauji duomenys, tai nurodoma arba bažnyčia, jei įvedama pirmojo bažnyčios paminėjimo data, arba papildymas, jei naujoji data yra kitokios, ne bažnytinės kilmės.

pateikiamos datos yra šaltiniuose išlikusios datos, dažnas miestelis galėjo gyvuoti ir anksčiau, nors tai rodančių šaltinių ir neišliko.

Ankstyviausia miestelio paminėjimo data Upytėje yra Lygumų paminėjimas 1476 m., XV a. paskutiniajame ketvirtyje paminėtos keturios miestietiškos gyvenvietės. Visos jos, įskaitant Pasvalį, yra siejamos su bažnyčių jose įkūrimu. Dvi gyvenvietės (Krekenava ir Ramygala) yra pietinėje Upytės dalyje, arčiau valstybės branduolio, dvi – šiaurinėje, po karų su kryžiuočiais naujai įsisavinamoje dalyje (Lygumai ir Pasvalys). Palyginę su Žemaitija, matome, kad miestietiškos gyvenvietės Upytėje fiksuojamos vėliau, bet XV a. pabaigoje jų pasirodymo skaičiai panašūs, panašus ir teritorinis išsidėstymas.

XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais miestietiškų gyvenviečių Upytėje gausėjo šiek tiek greičiau, nei XV a. pabaigoje: pirmajame dešimtmetyje užfiksuotos trys gyvenvietės, antrajame dešimtmetyje – keturios. Teritorinis išsidėstymas rodytų, kad tuo laiku buvo intensyviai įsisavinamos šiaurinės pavietai žemės, nes penkios iš septynių gyvenviečių atsirado būtent tose žemėse.

Per kitus XVI a. dešimtmečius iki 1569 m. naujų miestietiškų gyvenviečių Upytėje atsirado mažiau, po 2–3 per dešimtmetį (ketvirtajame dešimtmetyje nerasta nė vienos naujos gyvenvietės), iš viso dešimt gyvenviečių. Jos buvo tolygiai išsimėčiusios po visą pavietai. Kodėl šiuo metu sumažėjo naujų miestietiškų gyvenviečių, sunku pasakyti. Gal tai šaltinių trūkumas. Bet gal ėmė jaustis tam tikras tokių gyvenviečių tinklo prisisotinimas, gal turėjo įtakos ūkio pertvarka Valakų reformos metu, gal – valstybės ir ūkio mobilizacija prasidėjusio Livonijos karo poreikiams tenkinti. Kaip ir anksčiau, tai tik galimybių įvardijimas. Sprendžiant iš S. Alexandrowicziaus tyrimų, XVI a. paskutiniais dešimtmečiais naujų miestelių kūrimas Upytės pavietai vėl pajudėjo iš sąstingio.